

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Emilia Löfgren

Hysteris undantag - En rättslig studie av häxprocessernas tidiga skede

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Christian Häthén

Termin: VT 2016

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Syfte	6
1.2 Frågeställningar	6
1.3 Avgränsning	7
1.4 Metod	7
1.5 Material	7
1.6 Disposition	8
2 ETT TROENDE SAMHÄLLE	9
2.1 Häxan och trolldomen	9
2.2 Häxan och trolldomen: trolldomens olika former	9
2.3 Rättsläget innan det stora utbrottet	10
2.3.1 Hovrätten och processen	12
2.3.2 Hovrätten och processen: bevisning och vittnen	12
2.3.3 Kyrkan och prästerna	13
3 DEN STORA HYSTERIN	15
3.1 Första vågen	15
3.1.1 Decembertinget	17
3.1.2 Decembertinget: hovrättens domar	18
3.2 Spridningen	18
3.2.1 Första kommissionen	19
3.2.2 Fortsatt skräck	20
3.2.2.1 Ett skifte sker	21
3.2.2.2 Andra kommissionen	22
4 ANALYS	24
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	29

Summary

This paper aims to investigate the legal environment during period of 1667-1672 and to see which factors influenced the application of law during the Swedish witch trials in their early stages. It will also investigate how these factors, along with the actions of the authorities, affected how the early witch trials spread over the country. To achieve this, the essay begins by giving an overview of the community and the law in force at the outbreak of witch trials. It then goes on to explain the process of the events that followed and is concluded with a section which analyses the information that has been given.

When the Swedish witch trials started to spread in Älvdalen 1668, they began in a society where the supernatural was a natural part of life. The belief in good and evil was strong, as was the fear of the devil's corruption. The, at the time, present law stipulated that all uses of witchcraft should be punished by death. The evidentiary requirement for a death sentence was either a full confession, or two coherent testimonies.

The reason why the witch trials spread quickly through Dalarna was mainly because the ones accused of visiting Blåkulla in return would accuse others of the same crime, claiming they had seen them there. As the number of accused constantly kept increasing, the authorities and the church tried to control the growing hysteria. Extra courts were assembled for the ever-growing number of accused.

During the trials it was not uncommon to use torture as an attempt to receive a full confession from the accused. Torture was not normally used by Swedish courts and then only when legislated by the court of appeal.

Many of the witnesses and many of the accused in the trails were children. The fear that they would be corrupted by the devil was central for the trials. They represented the majority of the testimonies against other accused, even though their testimonies normally weren't valid by law.

In their attempts to end the hysteria, the authorities appointed a special commission that was sent to Dalarna to try and decrease the number of accused. Instead, after after the Commission's departure, the hysteria only spread even more. At a loss of what to do, the authorities encouraged prayers while the courts reverted back into old practises. This, in the end, caused the hysteria in Dalarna to slowly die out.

The authorities' sharp actions against the witches in Dalarna came to have the opposite effect of what they expected. By, in various ways, making exceptions from the then current law along with special commissions only increased the hysteria instead of ending it. Most likely this was the result since the actions by the authorities confirmed to the people that a great threat truly was present and that it was constantly growing out of control. The hysteria only came to an end when a more restrained way of action was chosen.

Sammanfattning

Denna uppsats har till syfte att utreda det rättsliga klimatet och se på vilka faktorer som påverkade rättstillämpningen under de svenska häxprocessernas tidiga skede. Den ska även se hur detta tillsammans med myndigheternas agerande påverkade processernas fortsatta spridning.

För att uppnå detta inleds uppsatsen med att ge en överblick över samhället och den gällande rätten vid häxprocessernas utbrott för att därefter redogöra över processernas händelseförlopp och sedan avslutas med en reflekterande del.

När häxprocesserna bröt ut i Älvdalen 1668 skedde detta i ett Sverige med föråldrade lagar och där tron på det övernaturliga var en naturlig del av världsbilden. Tron på det goda och det onda var en självklarhet och rädslan för djävulens korruption var stark. I gällande rätt stadgades att all trolldom skulle bestraffas med döden, men för en fällande dödsdom krävdes antingen ett erkännande eller två samstämmiga vittnesmål. Häxprocesserna spred sig snart snabbt genom Dalarna som en följd av att de som var anklagade i sin tur anklagade nya personer som de hade sett i Blåkulla.

I takt med spridningen försökte domstolarna, myndigheterna och kyrkan att hantera den växande hysterin. Extra ting tillsattes för att hantera den ständigt växande andelen anklagade och för att få fram erkännanden utsatte tingen majoriteten av alla för tortyr, ett tvångsmedel som egentligen inte fick utdömas av de lägre instanserna. Bland de anklagade och vittnena förekom även många barn och rädslan för att de skulle bli korrumpade av djävulen som var det centrala under processerna. Barnen utgjorde majoriteten av alla vittnesmål, fastän vittnesmål från barn egentligen inte var giltiga i svensk rätt.

Myndigheterna försökte länge stävja hysterin genom att hårt angripa de anklagade häxorna. En speciell kommission tillsattes för att döma på plats i Dalarna och få ett stopp på hysterin. Resultatet blev dock att hysterin förvärrades efter kommissionens avresa. Handfallna uppmanade nu istället myndigheterna till bön. Tingen återföll till gammal praxis där barnen inte fick samma trovärdighet och endast fullgoda frivilliga erkännanden kunde leda till dödsdom. Slutligen började långsamt hysterin i Dalarna att dö ut.

Myndigheternas skarpa agerande för att få ett slut på häxprocesserna i Dalarna kom att få en motsatt effekt. Genom att på olika sätt tillåta undantag

såsom barns vittnesmål, tortyr och dödsdomar grundade på ej fullgoda erkännanden i kombination med de extra tingen och kommissionerna ökade endast hysterin. Myndigheternas kraftfulla reagerande blev snarare ett bekräftande på att det ansågs finnas ett stort hot som ständigt växte utom kontroll. Först genom att återgå till en mer återhållsam rättstillämpning och återhållsamt agerande kunde man få ett stopp på hysterin.

Förkortningar

MELL	Magnus Erikssons landslag
Högamålb.	Högamålsbalken
Kungl. Maj:t	Kunglig Majestät
UL	Upplandslagen
VGL	Västgötalagen
ÖGL	Östgötalagen

1 Inledning

I dagens samhälle är tanken på häxor och trollkonst något som förknippas med Halloween eller gammalt skrock. För de flesta är till och med tanken på att en person skulle ha speciella krafter eller kunna påverka sin omgivning med hjälp av magi orimlig.

I slutet av 1600-talets Sverige var situationen annorlunda. Den stora häxhysterin vandrade genom landet och i dess spår följde ett mycket osäkert rättsligt klimat. Vem som helst kunde bli angiven för trolldom, både gammal som ung. Familjemedlemmar vittnade mot varandra; barn mot sina föräldrar och vänner mot vänner. Anklagelserna som spred sig genom landet under häxhysterin hade dessutom en ny kärna, barnabortförandet och Blåkullafärderna.

Medan hysterin, som började i Dalarna, spred sig över landet försökte både de lokala myndigheterna och Kungl. Maj:t. att stävja den växande hysterin. Detta resulterade i många beslut som var speciellt anpassade för att försöka kontrollera den nya situationen som långsamt resulterade i panik både hos folket, domstolarna och kyrkan.

Kampen för att få stopp på den växande hysterin skedde inte endast lokalt, även de centraliserade hovrätterna och Kungl. Maj:t. försökte stävja tillväxten. Detta ledde till att ett osäkert rättsläge utvecklades där anklagade levde under stark ovisshet och ständig rädsla för sin slutgiltiga dom.

1.1 Syfte

Syftet med uppsatsen är att utreda det rättsliga klimat som uppstod i Sverige under häxprocessernas tidiga skede. En överblick ska ges på hur gällande rätt och dåvarande prejudikat tillämpades som en konsekvens av de växande processerna, samt hur detta kom att påverka häxprocessernas spridning.

1.2 Frågeställningar

- Vilka faktorer påverkade den gällande rätten under 1667-1672 och hur tillämpades denna?
- Vilka konsekvenser kan ha uppkommit genom lagtolkningen och myndigheternas agerande?

1.3 Avgränsning

Uppsatsen fokuserar på hysterins utbrott under perioden 1667-1672, den svenska rättsprocessen och den svenska lagstiftningen. En komparativ del av det kontinentala rättsläget är därför inte inkluderad. Den häxysteri som bröt ut i Bohuslän har inte heller inkluderats då dansk rätt fortfarande influerade detta område.

1.4 Metod

Uppsatsen är grundad i ett rättshistoriskt, kritiskt perspektiv. Informationen är funnen i historiska källor såsom gammal lagstiftning och handlingar inom det valda området, men mera moderna verk som har granskat och kartlagt den historiska perioden har också använts.

1.5 Material

För att få en insyn och översikt på det gällande rättsområdet har en hel del utredande och granskande litteratur använts. I de fall litteraturen har haft sitt centrala fokus på att analysera de domstolar och ärenden som har valts bort genom uppsatsens avgränsningar har endast relevanta delar använts.

För att få ett djupare perspektiv på den tid som avhandlas har sammanställningar av dokument från den gällande perioden varvats med senare forskning. Den moderna litteraturen har använts för att förstå rättsläget för tidsperioden då den saknar en utförligt skriven rätt. Litteraturen har även använts för att ge en inblick i den samhällsstruktur och folkliga världsuppfattningen som starkt påverkade samhället.

Källorna har varit mycket omfångsrika och väldigt olika i vilka detaljer de har behandlat. Detta har stundvis gjort dem något oklara, men de har genom noggrann granskning tillsammans kunnat återge ett bredare fokus på händelseförloppet. Alla använda källor kommer från de mest framstående forskarna på området och tillförlitligheten får ses som mycket god i förhållande till tidsperioden.

1.6 Disposition

För att få en förståelse för det samhälle och det rättsväsende där häxysterin uppkom kommer arbetet att inledas med en redogörelse för dessa områden. Domstolarnas roll, samt processen i dessa, samt kyrkans roll blir belyst. Arbetet innehåller sedan en del som redogör för händelserna under den valda perioden. Den kommer slutligen avslutas med en analyserande del.

2 Ett troende samhälle

För 1600-talsmänniskan var tron på det övernaturliga en självklar del av den folkliga världsuppfattningen och trolldomen var en integrerad del av det svenska samhället. Magi utövades av befolkningen genom olika ritualer eller formler som man trodde påverkade det vardagliga livet. Magin var även ett sätt att förstå fenomen och oförklarliga delar av omvärlden.¹ Den kunde bringa skada eller lycka och var dessutom reglerad i lag.²

Rättegångsprocesser rörande trolldomsbrott var alltså förekommande i svensk rätt långt innan häxysterin bröt ut, men aldrig tidigare i samma omfattning eller med samma dödliga utgång.³

2.1 Häxan och trolldomen

Häxan framställdes under 1600-talet som en motsats till det gudomliga och goda. Hon avvek från samhällets normer och hade genom sin pakt med djävulen förkastat den kristna tron. Det var djävulen som skänkte henne trolldomens förmåga och i hans tjänst bringade hon olycka och förförde andra in i hans cirkel. Häxan ansågs även ondskefull till naturen, girig och oförmögen att känna sorg. Hon beskrevs vanligen som en ful, gammal kvinna som hade mycket dåliga kunskaper om den kristna tron.⁴

2.2 Häxan och trolldomen: trolldomens olika former

På 1600-talet förekom många olika former av magi, både den skadliga (förgöring) och den goda (løjveri). Förgöring var magi som av både staten, kyrkan och den vanliga befolkningen fördömdes som ondskefull.⁵ Genom denna skadliga magi kunde personer drabbas av olycka, sjukdom eller död,

¹ Östling, Per-Anders: *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser*, Etnologiska avdelningen Uppsala universitet, Uppsala, 2002, s. 46 ff.

² Anckarloo, Bengt: *Trolldomsprocesserna i Sverige*, A-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 2:a upplagan, 1984, s. 31-35.

³ Lennersand, Marie och Oja, Linda: *När djävulen vandrade genom landet. Krishantering under häxysterin i Dalarna 1667-1671*, Karolinska förbundets årsbok 2001, Lund, 2003, s. 9.

⁴ Östling, s. 136-147.

⁵ Lagerlöf-Génetay, Birgitta: *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668-1671*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1990, s.111.

men häxan kunde även skada personens boskap och egendom.⁶ Förgöringen var därför mycket fruktad av gemene man och var, innan hysterin, den form av trolldom som främst figurerade i domstolarna. Förgöring var en del av trolldomsbegreppet som även omfattade all kontakt med djävulen, såsom Blåkullafärder och bolande⁷ med djävulen.⁸

Motvikten till den ondskefulla trolldomen var löjveriet. Till skillnad från förgöringen hade denna form av magi, och folktro, till viss del accepterats av den katolska kyrkan innan reformationen.⁹ Det var först i samband med protestantismens inträde i Sverige som löjveriet förbjöds av kyrkan.¹⁰ Genom förbudet föll därmed även löjveriet under trolldomsbegreppet hos både kyrkan och de statliga myndigheterna.

Denna syn delades emellertid inte till en början av folket. Den goda magin ansågs nämligen beskydda samhället från ondska. Den kunde fördriva sjukdomar och motverka den skadliga magin. Innan hysterins utbrott förekom ytterst få fall av löjveri i domstolarna.¹¹ Detta tyder på folkets positiva syn av löjveriet, då den praktiserades väldigt ofta i det vardagliga livet.¹²

2.3 Rättsläget innan det stora utbrottet

Trolldomsbrottet hade redan på 1600-talet gamla anor i det svenska rättssystemet. I de gamla landskapslagarna fanns regleringar av vilka straff som skulle drabba den som genom förgöring orsakade skada. Straffen varierade i de olika landslagarna från fredlöshet (VGL) till stening (ÖGL). Det de hade gemensamt var dock att det alltid var det högsta straffet som kunde utdömas.

För att en dom skulle kunna falla krävdes det dock att vissa rekvisit skulle vara uppfyllda. För dödsstraff krävdes det att den skyldige tagits på bar gärning. Detta var ovanligt då trolldomen kunde verka först flera dagar efter den frammanade ritualen och då även på en annan plats, vilket gjorde brottet mycket svårt att bevisa. I de flesta landslagarna fanns det därför lägre straffsatser i form av böter då full bevisning inte kunde uppnås.

⁶ Östling, s. 81.

⁷ Bolande = sexuellt umgänge.

⁸ Anckarloo, s. 46 ff.

⁹ Östling, s. 47.

¹⁰ Åberg, Alf: *Häxorna- De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*, Akademiförlaget, Göteborg, 1989, s. 18.

¹¹ Lagerlöf- Génétay, s.111.

¹² Östling, s. 46.

När MELL infördes i Sverige förblev trolldomsbrottet i princip identiskt med den lydelse som funnits i UL.¹³ I HögamålsB. 5 och 10 §§ framgick att den som förgjort en annan människa så att denne avled själv skulle dömas till döden.¹⁴ I jämförelse med ÖGL innebar detta en ändring av de rekvisit som krävdes för en fällande dom med utdömande av de strängaste straff. Förutom att förbrytaren skulle tas på bar gärning krävdes nu även att trolldomen haft dödlig utgång.¹⁵

I början av 1600-talet var det fortfarande Högamålsbalkens reglering av förgöring som utgjorde den enda lagreglerade formen av trolldom. Genom gammal sedvana kunde dock en person bli fälld för löjveri i rätten, även om det inte fanns nedskrivet någonstans i gällande rätt. Löjveribrottet, som sågs som en mycket mildare överträdelse, hade vanligen endast böter som påföljd.¹⁶

I samband med reformationen kom dock inställningen till löjveriet att förändras i och med att trolldomsbrottets centrala kärna genom reformationen förändrades.¹⁷ Alla former av trolldom ansågs nu härröra från djävulen själv och all magi var därmed ett avsteg från Gud.¹⁸ Detta nya synsätt gjorde att MELL, som endast reglerade förgöringen, ansågs som bristfällig.¹⁹

År 1608 utvidgades dock lagstiftningen genom att Karl IX införde Mose lag, Gamla Testamentet, som positiv rätt genom ett appendix till landslagen. Den bibliska lagen skärpte kraftigt trolldomsbrottet i den svenska rättsordningen genom att trolldom och magi i alla dess former nu skulle bestraffas med döden.²⁰ I den mosaiska rätten (Exodus 22:18) stod det klart och tydligt att en ”trollkona” inte skulle få leva. Ett problem med den mosaiska lagen var dock att även denna var oklar och många begrepp såsom ”trollkona” saknade en klar, tydlig definition.²¹

Den nya lagen skapade därav bara ett mycket mer osäkert och godtyckligt rättsläge än tidigare. Den mosaiska rätten skulle nämligen tillämpas parallellt med landslagen men domaren kunde själv välja vilka regler han

¹³ Anckarloo, s. 31-37.

¹⁴ MELL Högamålsbalken V, XII.

¹⁵ Anckarloo, s. 35 ff.

¹⁶ Åberg, s. 29 ff.

¹⁷ Anckarloo, s. 53-64.

¹⁸ Sörlin, Per: *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754*, Almqvist och Wiksell International, Stockholm, 1993, s. 26.

¹⁹ Anckarloo, s. 96 f, 234.

²⁰ Östling, s. 276 f.

²¹ Anckarloo, s. 234 f.

ville tillämpa. Enligt Per-Anders Östling medförde detta att det oftare var domarens personliga inställning till de olika formerna av magi som bestämde den slutgiltiga utgången i trolldomsbrotten än den gällande rätten.²²

2.3.1 Hovrätten och processen

Domarnas frihet i häradsrätterna förändras dock i samband med införandet av Svea hovrätt 1614 och Göta hovrätt 1634. Syftet med hovrätterna var just att stabilisera det osäkra svenska rättsväsendet.²³ Hovrätterna centraliserade den judiciella makten varmed den lokala makten minskade. Underrätterna skulle döma ordagrant efter gällande rätt och det var sedan upp till hovrätten att pröva om domen skulle lindras eller inte.²⁴ Detta förfarande gällde för alla dödsdomar och ingen dödsdom fick verkställas innan hovrätten fastslagit den.

Hovrätterna hade ett stort inflytande under 1600-talet och drev genom lagtolkning rättsutvecklingen framåt. En konsekvent tillämpning av egen praxis kunde inom vissa områden till och med ersätta föråldrad gällande rätt.²⁵ Genom hovrätterna stärktes domarens ställning och rättsprocessen började förändras.²⁶ Det akusatoriska systemet med två parter i rättssalen dominerade, men även inslag av den inkvisitoriska processen började etablera sig. Domstolarna kompletterade nämligen ofta själva bevisningen och tog en aktiv roll rättegången. Genom olika metoder och tvångsmedel kunde domaren försöka uppfylla beviskraven som ställdes.²⁷ Detta tillvägagångssätt öppnade däremot också upp för exempelvis tortyr i de svenska domstolarna.²⁸

2.3.2 Hovrätten och processen: bevisning och vittnen

För att en fällande dom skulle kunna utdömas krävdes att full bevisning kunde uppnås. Det låg på den käre parten att framhålla tillräcklig bevisning under rättegången och full bevisning för en dödsdom kunde

²² Östling, s. 276 f.

²³ Thunander, Rolf: *Hovrätt i funktion – Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699*, Nerenius & Santéus förlag AB, Stockholm, 1993, s. 4 ff.

²⁴ Leander och Oja, s. 22.

²⁵ Thunander, s. 26, 59-66.

²⁶ Sörlin, s. 44 ff.

²⁷ Anckarloo, s. 246 ff.

²⁸ Sörlin, s. 46.

uppnås antigen genom ett erkännande eller genom att minst två vittnen gav samstämmiga vittnesmål. Enligt domarreglerna fick inte ett erkännande som getts under tortyr leda till en fällande dom. Tortyren fanns inte reglerad i svensk rätt men kunde ske på initiativ av antingen hovrätten eller Kungl. Maj:t. Underrätterna hade däremot inte befogenhet att initiera tortyr.²⁹

Halv bevisning kunde uppnås i de fall då det endast fanns ett vittne. Hovrätten kunde då döma den skyldige till ett lägre straff än dödsstraffet. Undantag för bevisningskraven kunde föreligga för brott som var ovanligt avskräckande, skedde i det fördolda eller föll under majestätsförbrytselen. I dessa fall kunde många olika former av bevis tillsammans utgöra full bevisning.³⁰

Barn fick inte vittna i svensk rätt.³¹

2.3.3 Kyrkan och prästerna

Under 1600-talet drev statsmakten med kyrkans hjälp en stark aktion för att införa protestantismen i samhället och bli av den gamla folktron. Samhället skulle leva ett gudfruktigt liv för att inte drabbas av Guds vrede. Tillsammans representerade staten och kyrkan ordning.³²

I samband med reformationen hade kyrkan förlorat en del av sin kontrollerande makt genom att den inte längre fick utdöma kyrkliga straff. Den mosaiska rätten, Guds egen lag, fanns dock nu istället i den svenska rättsordningen. I Exodus 22:18 och Leviticus 20:27, stadgades att trolldom skulle bestraffas med döden.³³ I Detronium 13:2 ff. framkom att alla häxor skulle bekämpas och att alla var skyldiga att angiva den som bröt mot Guds lag oavsett förhållande till den skyldige.³⁴ Kyrkan hade därmed inte förlorat sitt inflytande. Tvärtom var kyrkan och prästerna en stark auktoritet i samhället. Inom sin församling hade prästen stort inflytande och åtnjöt vanligen dessutom en stor tilltro från sin församling. Prästen kunde genom sitt agerande sätta tonen för samhället och genom sitt agerande styra hur något hanterades.³⁵

²⁹ Anckarloo, s. 256 ff.

³⁰ Anckarloo, s. 241 ff.

³¹ Sörlin, s. 47.

³² Östling, s. 239 f.

³³ Anckarloo, s. 82-97.

³⁴ Östling, s. 239 f.

³⁵ Östling, s. 289 f.

Det var även kyrkan som under den här tiden sammankopplade blåkullafärderna med djävulsförbunden. Under mitten av 1600-talet hade blåkullabrottet till och med nått sådan status att brottet enskilt ansågs tillräckligt för att dödstraff skulle kunna utdömas. Enligt tidigare praxis hade det krävts att den anklagade även behövde ha gjort sig skyldig till förgöring.

Kyrkan kunde även tillkallas som expert i olika processer för att lämna utlåtanden om hur domen skulle falla, utlåtandet var dock inte bindande för hovrätten.³⁶ Prästen tillkallades även ofta för att lämna information om de anklagade eller försöka förmå dem att erkänna sina synder.³⁷ Den som stod misstänkt för brott utestängdes även vanligen från den kyrkliga gemenskapen i väntan på sin dom.³⁸

³⁶ Anckarloo, s. 95-100.

³⁷ Sörlin, s. 80 f.

³⁸ Anckarloo, s. 314.

3 Den stora hysterin

1600-talets Sverige var ett land som under det gällande århundradet utsått mycket svårigheter. Det trettioåriga kriget hade rasat i Europa, skördarna hade slagit fel och gamla slitningar mellan den kyrkliga och statliga makten låg fortfarande och pyrde. Det är i detta klimat den elvaåriga Gertrud Svendsdotter i Älvdalen blir anklagad av nioåriga Mats Nilsson för att vara i förbund med satan. Mats hade en dag sett Gertrud med djävulens hjälp gå på vatten ut till en holme för att hämta några bortsprungna getter barnen vallat.³⁹ Då berättelsen nådde kyrkoherde Lars Elvius tog han genast upprepade gånger in Gertrud på förhör i ärendet.

Till en början nekade flickan till anklagelserna, men stegvis fick Elvius henne tillslut att erkänna att hon både rest till Blåkulla och fört med sig andra barn dit. Enligt Lennersand och Oja verkar Elvius genom förhören ha fört flickan i riktning mot denna bekännelse. Oavsett blir fallet Gertrud Svendsdotter avstampet för den stora häxysteri som skulle komma att svepa genom riket.⁴⁰

3.1 Första vågen

Blåkullafarandet var inte ett nytt inslag i den svenska rättsordningen eller den svenska folktron. Kalkmålningar från 1400-talet föreställer människor som reser till Blåkulla och deltar i de storslagna festligheter som satan själv bjöd in till. På Blåkulla värvade djävulen nya personer till sin krets. Genom djävulens dop blev människan ond, förlorade själen och avsåde sig sin kristna tro. Framförallt var djävulen intresserad av barn då de ännu ej var skändande av synd och ansågs som rena i jämförelse med vuxna. Barnen var alltså särskilt utsatta för djävulens inflytande.⁴¹

I fallet Gertrud framgår i en brevväxling mellan fogden Johan Arvidsson och landshövding Duwall att hennes bekännelse varit så fruktansvärd att håren rest sig på huvudet. Under förhören angav flickan även andra bybor i Älvdalen för att ha rest till Blåkulla och fört med sig barn dit.⁴² Ärendet ifråga sågs som mycket brådskande och anklagarna spred sig snabbt i byn. I

³⁹ Lagerlöf-Génetay, s. 20, 174 f.

⁴⁰ Lennersand och Oja, s. 15.

⁴¹ Östling, s. 110ff, 177 f.

⁴² Kröningssvärd, Carl Gustaf, *Blåkullafärderna, eller handlingar om trolldomsväsendet i Dalarne åren 1668-1673*, Redivia, Stockholm, 1972; Arvidsson till Duwall 29/5 1668, Kröningssvärd I, s.5 f.

junis fjärdtingsting höll Arvidsson tillsammans med kyrkoherden och länsmannen förhör med uppemot tjugo personer. Redan på detta tidiga stadiet förekom troligen tortyr, men majoriteten av de vuxna nekade ändå till anklagelserna.⁴³

I september 1668 kom ett extra ordinarie ting att hållas i Älvdalen för att försöka behandla trolldomsanklagelserna och hantera den hysteri som vuxit fram i socknen under sommaren. Arvidsson har i en skrivelse till Duwall beskrivit hur han handfallet inte kunde stoppa de häktade häxorna från att fara till Blåkulla och han uttrycker även sin oro över Guds vrede om ärendena inte snarligen kom att behandlas.⁴⁴

Det extra tinget kom att sammanträda i tio dagar och alla dagarna inleddes och avslutades med bön. Representanter från de närliggande socknarna höll i tinget tillsammans med fogden Johan Arvidsson och kyrkoherden Lars Elvius. Det långa sammanträdet kan jämföras med ett ordinarie ting, som sammanträdde en gång årligen och som omfattade alla socknarna, endast brukade vara i två dagar.

Femtio personer stod anklagade i det extra tinget, både vuxna och barn. Den massiva ökningen av anklagade grundade sig till stor del på att de som vittnade om att ha sett någon på Blåkulla uppenbarligen själva då också hade varit där.⁴⁵ Linjen mellan anklagad och angivare blev oklar, något som illustrerades av att den anklagade Gertrud fick resa till Lillhärdalen i september för att vittna i det ordinarie tinget mot den kvinna hon angivit som läromästare.⁴⁶ Bakom Gertruds angivelse fanns en stor familjekonflikt som gavs mycket tid i protokollen.⁴⁷

Under det extra tinget i Älvdalen figurerade som sagt många barn både som vittnen och anklagade. Tillsammans med domstolen satte de stor press på dem som nekade mot anklagelserna.⁴⁸ Anckarloo framhåller att det i processen klart förekom en styrning av förhören som bestod av en mängd detaljerade frågor, samt att tortyr vanligen tillämpats mot den som stod fast vid sin oskuld utan någon prövning för att motivera igångsättandet.⁴⁹

⁴³ Lennersand och Oja, s. 16.

⁴⁴ Kröningssvärd, Arvidsson till Duwall 29/5 1668, Kröningssvärd I, s.5f; Duwall till Peersson 4/6 1668, Kröningssvärd I, s. 7; Duwall till Arvidsson 1/7 1668, Kröningssvärd I s. 9; Arvidsson till Duwall, 3/7 1668, Kröningssvärd I s. 10 f; Duwall till Person 6/7 1668, Kröningssvärd I s. 11 f.

⁴⁵ Lennersand och Oja, s. 18 f.

⁴⁶ Anckarloo, s. 113 ff.

⁴⁷ Lagerlöf-Génetay, s. 44 ff.

⁴⁸ Lennersand och Oja, s. 20 f.

⁴⁹ Anckarloo, s. 114.

Sammanlagt dömdes över 29 personer, varav tolv dömdes till döden. De som hade erkänt Blåkullafärder var antingen barn eller vuxna som erkänt efter ”hårda påtryckningar”. Bland de dödsdömda fanns två barn under femton år och tre ungdomar mellan femton och tjugo år. Samtliga domar översändes sedan till Svea hovrätt för att invänta slutgiltig prövning.

Under tiden som följde i väntan på hovrätternas domar fortsatte kampen mot häxorna, en kamp som troligen drevs mestadels av de lokala prästerna. Förhör fortsatte att hållas, bland annat av Lars Elvius, och vakstugor anordnades för skydda barnen från att föras till Blåkulla. De vuxna dömda häxorna fördes under tiden till fängelset i Falun.⁵⁰ Här avled den dömda, Gyriss Maritt, i sin cell. Duwall skrev till hovrätten och berättade att han, efter viss osäkerhet, valt att bränna kroppen på bål i syfte att förskräcka de övriga fängslade.⁵¹

3.1.1 Decembertinget

Under Decembertinget 1668 i Älvdalen anklagades 33 personer för Blåkullafärder. Likt förut varierade åldrarna, med många anklagade under 15 år. Representanter från alla socknarna närvarande som vanligt som nämndemän tillsammans med fogde Johan Arvidsson. På plats fanns även kyrkoherden Lars Elvius. Barnen fick återigen en framträdande roll i tinget och de som var anklagade fortsatte i sin tur ange andra.⁵²

Det finns även dokumenterat i de gamla protokollen att tortyr förekom med syftet att fullgöra bevisningen gentemot två anklagade.

I fallet Britta Andersdotter fanns endast två barn som vittnade mot henne. Brittans nekande ledde till hon bearbetades hela natten med förhör och torterades nästkommande dag.⁵³ Slutligen erkände hon och angav sin mor som läromästare. Britta beskrevs vid erkännandet som mycket förvirrad och fick hjälp av både rätten och de barn som vittnade mot henne att formulera sig.⁵⁴ Bond-Elin, som anklagades av sina barn, fick istället först bemöta deras vittnesmål i domstolen. Då hon fortsatte neka torterades hon med barnen omkring sig som bad henne att erkänna. Tillslut gav hon med sig och började även ange andra.⁵⁵

⁵⁰ Lennersand och Oja, s. 22 f.

⁵¹ Kröningssvärd, Duwall till Svea hovrätt, 29/1 1669, Kröningssvärd I, s 12 f.

⁵² Lennersand och Oja, s. 24.

⁵³ Anckarloo, s. 116 f.

⁵⁴ Lagerlöf-Génetay, 1990, s. 53 ff.

⁵⁵ Lennersand och Oja, s. 24.

3.1.2 Decmebertinget: hovrättens domar

Sammanlagt avkunnades 18 dödsdomar i decembertinget där fyra av de dömda ännu inte uppnått straffmyndig ålder. Samtliga straff sänktes emellertid av hovrätten till kyrkoplikt.⁵⁶

Hovrättens domar avkunnades den 7 april 1669, varav sju dödsdomar fastställs. Fyra av de dömda var som äldst tjugo år. Även både Bond-Elins och Brittias dödsdomar fastställdes.⁵⁷ Det faktum att deras erkännanden framkommit genom tortyr kommenterades inte av hovrätten.⁵⁸ De som vägrat erkänna sin skuld dömdes villkorligt till döden.⁵⁹ Detta innebar att den dödsdömde skulle föras ut på avrättningsplatsen i tron att denne skulle avrättas. Vidhöll delinkventen sin oskuld, även efter att prästerna nekat denne nattvarden, skonades han eller hon från döden och återfördes till fängelset.⁶⁰

En intressant dom är frikännandet av Marit Matsdotter. Hon hade redan under förhören i juni blivit anklagad och torterad men inte erkänt varken Blåkullafärd eller bortförande. Under tinget framträdde hon dock som oskyldig. Hon grät, var blygsam, hövlig och fick kyrkohederns berömmande ord. Med fem barn och fyra andra vittnen emot henne dömdes hon av häradsrätten, som påpekar att djävulen kan försöka få en oskyldig dömd, till döden enligt skriven lag (Exodus). Varför hovrätten frikände henne är oklart, speciellt eftersom den som vanligen nekade under tortyr blev dömd. Den enda förklaringen är hennes ålder och uppträdande i rätten.

Av hovrättens domar som förkunnades under denna första våg av häxysteri kan det konstateras att nekandet var avgörande för påföljden. Den som nekade dömdes till villkorlig dom, medan den som erkände och var straffmyndig dömdes till döden.⁶¹

3.2 Spridningen

Häxysterin fortsatte i Älvdalen även efter decembertinget och i ett försök att skydda befolkningen, samt dämpa hysterin, intensifierades

⁵⁶ Anckarloo, s. 117.

⁵⁷ Kröningssvärd, Svea Hovrätt till Duwall 7/4 1669, Kröningssvärd I, 1845, s. 15 ff.

⁵⁸ Anckarloo, s. 114 f.

⁵⁹ Lennersand och Oja, s. 27.

⁶⁰ Kröningssvärd, Svea Hovrätt till Duwall 7/4 1669, Kröningssvärd I, 1845, s. 15 ff.

⁶¹ Anckarloo, s. 118 f.

kristendomsundervisningen.⁶² I februari konstaterades dock att hysterin spridit sig utanför Älvdalen.⁶³ I Mora anklagades och bekände en ung flicka att hon fört barn till Blåkulla. Hon angav även andra häxor.⁶⁴ Skräcken spred sig snabbt över orten och på samma sätt som i Älvdalen anordnade föräldrarna vakstugor för att skydda sina barn.⁶⁵ Johan Arvidsson beskrev även hur rådlösa föräldrar bett honom om råd, begärt att hotet skulle utrotas och önskade hjälp från statsmakten.⁶⁶

3.2.1 Första kommissionen

Den 22 maj 1669 utgick ett meddelande till biskopen i Västerås från myndigheterna att en trollkommission skulle tillsättas för att förhoppningsvis dämpa den växande hysterin.⁶⁷ Kommissioner var inte ett ovanligt inslag på 1600-talet men trolldomskommissionen gavs exceptionellt mycket makt. Den stod utanför den vanliga rättsordningen och hade inte endast en utredande funktion; den dömde som ensam instans och kunde omedelbart verkställa dödsdomarna.⁶⁸ Detta var för att man inte skulle behöva invänta hovrätternas långa handläggning, men även för att kommissionens makt inte skulle verka illusorisk.⁶⁹

Från det att kommissionen anlände i Mora den 12 augusti tog det endast fjorton dagar innan den lämnade socknen igen.⁷⁰ Kommissionen bestod av representanter både från den världsliga makten och den religiösa. Ledaren var riksrådet Lorentz Creutz vars närvaro visade på att trolldomsanklagelserna togs på allvar från statsmakten, samt gav hans närvaro kommissionen en stark legitimitet.⁷¹ Arbetet inleddes fredagen den 13 augusti utanför prästgården där befolkningen fick höra om hur orten blivit drabbad av djävulen och risken att Guds vrede skulle drabba inte bara Mora, utan hela Sverige.⁷²

Om hur många som rannsakades i Mora finns det endast bristande uppgifter. Lennersand och Oja har beräknat att minst 69 personer, mestadels vuxna, anklagades för Blåkullafärd och bortförande. En skillnad från tidigare

⁶² Lennersand och Oja, s. 26 ff.

⁶³ Lagerlöf-Géntay, s. 56 f.

⁶⁴ Kröningssvärd, Duwall till Svea Hovrätt 27/3 1669, Kröningssvärd I, s. 13 f.

⁶⁵ Lennersand och Oja, s. 30 f.

⁶⁶ Kröningssvärd, Arvidsson till Duwall 3/7 1669, Kröningssvärd I, s. 33 ff.

⁶⁷ Lagerlöf-Géntay, s. 59 f.

⁶⁸ Lennersand och Oja, s. 32 f.

⁶⁹ Lagerlöf-Géntay, s. 64 ff.

⁷⁰ Anckarloo, s. 121.

⁷¹ Lennersand och Oja, s. 32 f.

⁷² Lagerlöf-Génetay, s. 68.

processer var att man nu skiljde på de anklagade och de medföljande, men även att barnaförandet stod i centrum. Sammanlagt omnämndes cirka 230 barn och ungdomar i protokollen. Trots deras centrala roll är dock vittnesmålen endast kort återgivna.

Utav de anklagade dömdes 23 personer till döden. Mot många saknades någon form av bevisning att de utövat skadlig magi, men likt hovrättens praxis från Älvdalen var erkännande om barnaförande och djävulsförbundet tillräckligt. 15 av dödsdomarna verkställdes omedelbart. De sju som inte avrättades hade antingen dragit tillbaka sitt erkännande eller var gravida, och återfördes till fängelset. Till skillnad från hovrätten hade kommissionen även tagit hänsyn till de anklagades ålder.⁷³ Två av de som erkänt sin skuld blev skonade då det fanns hopp om förbättring.⁷⁴

Kommissionens snabba verkställande hade alltså syftet att verka avskräckande för att dämpa den växande hysterin, vilket dessutom skulle tillfredsställa befolkningen. De som omedelbart avrättades var de gamla långvariga syndarna som fallit från Gud, orsakat skada och erkänt sina synder. Kommissionen avslutades med avrättningarna och en uppmaning om att böner och en stark tro på Gud nu skulle hålla djävulen borta.

3.2.2 Fortsatt skräck

Strax efter kommissionens avresa visade det sig hysterin inte hade dämpats, tvärtom ökade den och spred sig till de angränsande socknarna Orsa, Leksand och Rättvik under slutet av 1669 och början av 1670.⁷⁵ Pastor Elvaus Skragge meddelade Duwall att trots kommissionens goda arbete fördes fortfarande de barn som vittnat till Blåkulla tillsammans med nya barn. Beträffande de sju personer som av kommissionen släppts till förbättring skrev han att djävulen tvingade dem att plåga barnen än värre. Han bad därför om en ny rannsaking eftersom döden ansågs vara enda sättet att fria djävulens anhängare.⁷⁶

Ingen ny kommission tillsattes, men ett förstärkt extra ting kom att hållas i december 1669 i Mora. Innan tinget hade kyrkoherden rest runt och förhört barn som påstått sig blivit förda till Blåkulla, varav det största förhøret omfattat cirka 390 barn. Cirka 260 av dem hade inte vittnat förut. Under tinget, som leddes av bland andra Duwall och Lars Elvius, förhørdes 60

⁷³ Anckarloo, s.121 ff.

⁷⁴ Kröningssvärd, Kommissionsrannsaking i Mora och Österdalarna, 25/8 1669, Kröningssvärd s. 70.

⁷⁵ Lennersand och Oja, s. 37 – 41, 43 f.

⁷⁶ Kröningssvärd, Skragge till Duwall 31/8 1669, Kröningssvärd I, s. 70 ff.

personer. Endast tio hade inte varit en del av processerna förut och 55 domar avkunnades. Alla domar sändes sedan till hovrätten i enlighet med gammal sedvana för prövning.⁷⁷ Tre av domarna var dödsdomar, en äldre kvinna och två barn. Både kvinnan och det ena barnet, en flicka på 11 år, hade utsatts för tortyr för att bekänna sina synder. Mot flickan vittnade tio barn och trots att hon erkände Blåkullafaranden, var det istället hennes användning av skadlig magi som var mest framträdande.⁷⁸

3.2.2.1 Ett skifte sker

De stora processerna i Älvdalen och Mora väckte mycket uppmärksamhet hos personer från andra församlingar, vilket ledde till ytterligare spridningar.⁷⁹ I Orsa hölls ett förstärkt ting i december 1669. Duwall närvarade vid tinget som, av protokollen, framgår fungerat som ”ett vanligt ting” med utredande frågor likt dem som ställdes i Älvdalen 1668. Fem personer erkände Blåkullafärd och var de enda som dömdes till döden då rätten visade en skeptisk inställning till de vittnande barnen.⁸⁰ Framtvingade erkännanden eller oklara vittnesmål räckte inte för en fällande dom och fler än hälften av de anklagade frikändes.

I Orsa antog inte heller myndigheterna eller prästerskapet samma pådrivande roll som innan. En speciell böndag hölls med bakgrund att de världsliga domstolarna misslyckats avvärja häxhysterin.⁸¹ Trots fortsatt spridning av hysterin till både Leksand och Rättvik, där nya rannsakingar återigen krävdes av folket, påvisades nu en stark återhållsamhet från statens sida. Inga extrating eller kommissioner tillsattes och beslutet motiverades med att dessa tidigare snarare förvärrat situationen. Istället uppmanades till vidare bön och att prästerna skulle försöka föra de anklagade tillbaka på rätt väg.⁸²

I Rättvik drevs barnen hårt av sina oroliga föräldrar att bekänna Blåkullafärder, fastän de till en början själva nekat. Sammanträden förekom där barnen förhördes av prästerna. Intressant nog förekom inga vittnesmål om förgöring, till skillnad från vad som varit fallet i Mora och Älvdalen. Barnen beskylldes inte heller för att ha befunnit sig på Blåkulla, endast barnaförarna som tagit dit dem. En annan ny aspekt var att vissa barn agerade som utpekare och pekade ut de skyldiga. Vakstugor inrättades även här. Det finns ingen dokumentation om att tortyr utfördes av de statliga

⁷⁷ Lennersand och Oja, s. 45 ff.

⁷⁸ Lagerlöf-Génetay, s. 76 ff.

⁷⁹ Lennersand och Oja, s. 49.

⁸⁰ Lagerlöf-Génetay, s. 78 ff.

⁸¹ Lennersand och Oja, s. 54.

⁸² Kröningssvärd, Duwall till Gustavus Elvius 21/4 1670, Kröningssvärd II, s. 75 f.

makterna, men påtryckningarna från övriga sockenbor var troligtvis mycket påfrestande ändå.

3.2.2.2 Andra kommissionen

Den växande hysterin i Rättvik, Leksand och Orsa ledde tillslut, efter stora påtryckningar från invånarna, till att en andra trolldomskommission inrättades. Kommissionen fick samma befogenheter som den föregående, men bestod till största delen av lokala representanter som deltagit i den första kommissionen.

Det finns få protokoll kvar av den andra kommissionen, men man kan se att den hade en annorlunda vinkel än den första. Istället för att fokusera på Blåkullaförandet, som de flesta stod anklagade för, var det löjveriet som orsakade majoriteten av de fällande domarna i Rättvik. Tre villkorliga dödsdomar gavs på denna grund. Det egna erkännandet som krävdes för att dömas i Blåkullaförandet saknades dock vanligen och de anklagade fick Guds dom vilket innebar att deras sköts på framtiden.

Utöver de anklagade dömdes även tolv av de mest aktiva anklagarna för ”lögnaktigt tal” på grunden att de ljugit för kommissionen och prästerna. De straffades för odygd, medan de vittnande barnen till skillnad från tidigare undgick straff. Kommissionen förmanade till tro och förbjöd vakstugorna då de ansågs bjuda in djävulen. Kommissionen uppmanade även att de som tidigare frikänts skulle lämnas ifred samt att de om stod under Guds dom skulle straffas av Gud om de var skyldiga även om de friats av världslig rätt.⁸³ Kommissionen vidhöll även principen att eget erkännande utan tortyr krävdes för en dödsdom.

Praxis för den ovillkorliga dödsdomen förändrades dock efter att två kvinnor dömdes till döden i Leksand mot sitt nekande eftersom vittnen hört dem tidigare ha erkänt sin skuld. Denna bevismöjlighet bekräftades sedan i en hovrättsdom från Hälsingland 1672.⁸⁴

Då kommissionen lämnade Dalarna hade den tillsammans med kyrkan diskuterat hur de drabbade skulle återkomma till den rätta tron. Duwall uppmanade om vikten av bön för de som blivit anklagade för trolldom, att barnen skulle skolas och att någon rättegång inte skulle inledas på lösa

⁸³ Lennersand och Oja, s. 60 - 76.

⁸⁴ Anckarloo, s. 129 ff.

grunder.⁸⁵ Långsamt började hysterin att dämpas och statens sista ingripande i Dalarna blev tillika den sista kommissionen.⁸⁶

⁸⁵ Kröningssvärd, Duwall till K. Maj:t 15/4 1671, Duwall till Magnus Peersson 16/5 1672, Kröningssvärd III, s. 32.

⁸⁶ Lennersand och Oja, s. 84 f.

4 Analys

Häxprocesserna i Sverige under 1600-talet var av en omfattning som tidigare aldrig förekommit i svensk rätt och medan utbrottet skedde i Dalarna var inte övriga landet förskonat efter att hysterin började lägga sig där. För att förstå det stora utbrottet måste man först förstå den annorlunda världssyn som 1600-talsmänniskan hade. Olika fenomen utan förklaring, såsom hastig sjukdom, hastiga dödsfall eller en starkt olycksdrabbad familj kunde få sin förklaring genom trolldom, alltså den skadliga magin. Tanken om det goda och det onda var en självklar del av det troende kristna samhället, där djävulen representerade ondskan och Gud det rätta.

Det ska även påpekas att samhället fortfarande var i förändring efter, bland annat, reformationen. Statens och kyrkans mål att omvandla befolkningen till ett rent troende folk och fördriva folktron skapade ett samhälle i förändring. Genom införandet av Mose lag som positiv rätt och kyrkans påverkan lokalt genom predikningar och dylikt förändrades bilden av häxan och magin. Indelningen av god och ond magi försvann och löjveriet och trolldomen skulle bestraffas eftersom kraften i sig kom från satan.

Samtidigt hade rätten till en början lokalt stor frihet att tolka lagen utefter egen vilja. Detta förändrades visserligen genom inträdet av hovrätterna, men både landslagen och appendix var föråldrad text med stora brister. Hovrättens roll som prejudikatbildande instans av alla trolldomsmålen satte därmed tonen för hur fördömligt brottet kunde anses vara, samt vilka medel som fick användas för att få fram svar.

Det kan konstateras att det i teorin fanns ett skydd för den anklagade i den svenska rätten. Bevisreglerna var höga då det främst krävdes ett erkännande för att kunna utdela en dödsdom och i domarreglerna fördömdes erkännanden som tillkommit under tortyr. Vittnesmål fick inte avläggas av barn och godkända vittnesmål skulle vara samstämmiga för att kunna fullgöra bevisningen.

Reglerna om tortyr fanns dock inte nedtecknade i någon lag vilket gjorde att det fanns en frihet för domstolarna och myndigheterna att frångå gammal sedvana. Då hovrätterna varken fördömde eller påpekade dessa avsteg accepterades även indirekt förfarandet. Tortyren blev därmed ett redskap för att få fram sanningen från den nekande häxan, även om nekande var det enda som lade grunden till tortyren.

Myndigheternas och kyrkans agerande är centralt under hela den tid som hysterin drar igenom Dalarna, framförallt prästernas agerande kom att få stor inverkan. Prästen var en framstående aktör i samhället, han stod i kontakt med Gud och predikade Herrens ord till församlingen. Då Gertrud Svensdotter blev anklagad för att ha tagit hjälp av djävulen av nioåriga Mats Nilsson tog kyrkoherden Lars Elvius detta på största allvar. Han förhörde omedelbart flickan flertalet gånger tills hon slutligen bekände sin skuld och angav fler Blåkullafarare.

Här kan man tänka sig in i den situationen som uppstod i det samhälle där en ung flicka erkänner att hon rest och fört med sig barn till Blåkulla. Hon anger även andra som hon har sett delta i djävulens ritualer och den som lärt henne att flyga till djävulens fäste. I det dåvarande samhället, där tron på det ondas makt där satan kunde förleda såväl barn som vuxna från ljuset och Herrens väg, uppkom i takt med att kretsen av skyldiga växte en skräck och fasa för den egna familjen och framförallt barnen.

Det var också fruktan för bortförandet av barn som kom stå i centrum för hysterin som uppstod. Det extra ting som tillsattes i Älvdalen hade syftet att bekämpa trolldomen. Genom att döma de skyldiga skulle Blåkullafärderna och barnaförandet upphöra. Istället kom tinget troligtvis till stor del att ses som en bekräftelse på att hotet från djävulen var både äkta, påtagligt och fruktat av myndigheterna.

Det som också kom att bidra till den stora spridningen var faktumet att gränsen mellan anklagad och angivare suddades ut. I sin strävan att få ett slut på den ökade hysterin försökte rätten under förhören få den anklagade att ange de som denna måste träffat under sina vistelser i Blåkulla. Att det under tingen fanns representanter och åskådare från de olika socknarna bidrog till att hysterin lämnade Älvdalen. Då anklagelser uppkom i Mora och Lillhärdal kände befolkningen där redan till det som hände i Älvdalen.

Trolldomskommissionen som tillsatts hade också till syfte att genom snabb rättvisa få ett stopp på häxhysterin. Resultat blev dock återigen det motsatta. Kommissionens sammansättning, med bland annat riksrådet Creutz, och dess befogenheter visade att den centrala makten tog rädslan på allvar och skickade signaler om att onskan behövde bekämpas. Kommissionens ovanliga befogenheter att direkt verkställa dödsdomarna var en produkt av den ohanterliga spridningen av anklagelserna. Syftet var, till viss del att tillfredsställa befolkningens behov av att se rättvisa skipas.

Hysterins påverkan av den gällande rätten framgår tydligt om man jämför myndigheternas agerande under den första vågen i Dalarna jämfört med

tiden för den andra kommissionen. Till en början tog rätten tydligt en aktiv roll. I Älvdalen och Mora framgår att tortyr skedde på myndigheternas begäran vilket påvisar en övertygelse hos nämnden om de anklagades synd.

Ett klart erkännande eller två samstämmiga vittnen var normalt det som krävdes för att kunna fälla en dödsdom, under trolldomsprocesserna blev emellertid linjen mer oklar. Till skillnad från den ackusatoriska principen deltog domstolarna och kommissionen aktivt för att få fram erkännanden. Erkännanden under tortyr sågs som en bekräftelse på skuld, medan ett nekande ledde till villkorlig dödsdom av hovrätterna. Detta straff var egentligen bara ytterligare ett sätt att försöka få den anklagade att erkänna.

Det som främst utgjorde bevisningen var barns vittnesmål. Vanligtvis fick barn inte vittna, men under processerna var antalet vittnesmål från barn så många och samstämmiga att domstolarna gjorde ett undantag. Att barnen troligtvis starkt påverkades av både sina oroliga föräldrar och den generella paniken i samhället är något som först senare iakttagits mer och mer.

Det som också är intressant är hur den generella bilden av häxan påverkade domstolarnas slutgiltiga dom. I fallet Marit Matsdotter frikändes den anklagade för att hon uppvisade tydliga tecken som avvek från den generella bilden av den onda häxan som inte kunde visa känslor. Hon fick även stöd från kyrkoherden. Detta visar på att rätten lade samman många olika faktorer, varav vissa var som i detta fallet mycket subjektiva.

Tingsrätterna utdömde även dödsdomar för unga personer som sedan friades i hovrätten med hänsyn till deras ringa ålder och förbättring trots deras erkännande. På ett sätt bidrog dock alla de friade domarna till att hysterin levde kvar. Personer som tidigare varit anklagade blev återigen anklagade av domstolarna. Detta gällde även de som dömts till Guds dom. Deras närvaro i samhället bidrog alltså till tron att djävulen fanns kvar i byn, något som pastor Elias Skragge beskrev efter den första kommissionen.

I samband med hysterins spridning till bland annat Rättvik och Leksand började det ses en förändring. Bland annat Duwall och Arvidsson som varit en del av processerna från början tvekade inför att tillsätta fler extrating och kommissioner. Istället försökte man få prästerskapet att använda bönen som vapen snarare än svärdet.

Tinget i Orsa var visserligen förstärkt, men efterliknade mer ett vanligt ting än vad som varit fallet tidigare och domarna vidareändades till hovrätten för granskning. Detta visar på ett försök av regress till äldre etablerad praxis.

Endast ett fullgott erkännande kunde leda till en dödsdom och barnens vittnesmål ifrågasattes.

Detta försök till en återgång av normalitet blev även tydligt vid tillsättningen av den andra kommissionen. I sina domar låter kommissionen Blåkullafarandet och barnaförandet falla undan för löjveriet där den anklagade ensam stod för sin skuld. Ett annat nytt inslag var att vissa av angivarna dömdes i rätten för att ha ljugit för prästerna och kommissionen.

Denna sista kommission i Dalarna blev till en form av försök att stävja oron över Blåkullafarandet genom att i mindre omfattning bemöta det brottet och istället försökte man få ett skifte till kraften bakom den kristna tron och att Gud kan hålla djävulen på avstånd. Den uppmärksammade även den ökade panik vakstugorna kunde bringa med många oroliga familjer som genom vakan ständigt jagade upp varandra genom att förbjuda dessa.

Häxprocesserna var en tragedi, men även ett tydligt exempel på hur hysteri och en strävan efter kontroll kan påverka tillämpningen av gällande rätt. I Sverige var de gamla lagarna bristfälliga när det kom till att hantera Blåkullabrottet och folkets syn på omvärlden kom att spela en stor roll i tolkningen av gällande rätt. Myndigheternas och kyrkans kamp att fördriva den gamla folkliga tron i samhället ledde även till att de till en början tog en alltför framträdande roll i processerna och de många förhören vid häxprocesserna utbrött. Övertygelsen, tron och rädslan för det övernaturliga kom att påverka hela rättsväsendet. Tortyr användes för få fram erkännanden och fullgöra bevisningen mot de åtalade, medan de som nekade ändå kunde bli fällda till villkorlig dödsdom om bevisningen var tillräckligt stark.

Man gjorde även avsteg från gällande rätt då det kom till barnens vittnesmål, deras stora antal gjorde man ansåg alla samstämmiga vittnesmål inte kunde visa på annat än sanningen. Genom extra ting och kommissioner försökte man desperat att stävja hysterin som istället ökade ständigt. Troligtvis skedde detta som en följd av att antalet angivna i rättegångarna ständigt ökade och att den delaktighet många präster och myndighetspersoner hade i förhören på orterna.

Sammantaget kan det konstateras att behovet att beskydda befolkningen från det onda snarare drev hysterin framåt. Myndigheternas och domstolarnas ursprungliga mål att fördriva ondskan från orten genom extra ting och kommissioner fick istället bara hysterin att sprida sig. Först genom att försöka återgå till det mer normala rättsförfarandet och återigen höja beviskraven började en avtrappning ses. De som aktivt deltagit i processerna

sedan deras utbrott år 1668 kom till insikt om vikten av att ha en större rättslig återhållsamhet, samt att tron på djävulen i första hand skulle bekämpas genom kyrkan och tron på Guds beskydd.

Hysterin visar tydligt att de gamla lagarna och de många oskrivna reglerna öppnade för ett mycket osäkert rättsläge. I kampen att stävja den växande oron och skräcken för det onda tillät man att tillämpa undantag från gällande rätt som snarare spred hysterin i samhället. I en värld utan hysterins undantag, där endast ett fullt erkännande lett till dom, tortyr inte förekommit på oklara grunder och barn inte getts full vittnesrätt, hade troligtvis häxprocesserna aldrig fått samma spridning i landet som de nu fick och färre personer hade förlorat sina liv på grund av hysterins många undantag för brott de aldrig begått.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Holmbäck, Åke och Wessén, Elias: *Magnus Erikssons landslag – i nusvensk tolkning*, A.-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 1962.

Holmbäck, Åke och Wessén, Elias: *Magnus Erikssons stadslag – i nusvensk tolkning*, A.-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 1966.

Lennersand, Marie och Oja, Linda: *När djävulen vandrade genom landet. Krishantering under häxysterin i Dalarna 1667-1671*, Karolinska förbundets årsbok 2001, Lund, 2003.

Litteratur

Anckarloo, Bengt: *Trolldomsprocesserna i Sverige*, A.-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 2:a upplagan, 1984.

Kröningsvärd, Carl Gustaf, *Blåkullafärderna, eller handlingar om trolldomsväsendet i Dalarne åren 1668-1673*, Redivia, Stockholm, 1972.

Lagerlöf-Génetay, Birgitta: *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1990.

Sörlin, Per: *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754*, Almqvist och Wiksell International, Stockholm, 1993.

Thunander, Rolf: *Hovrätt i funktion – Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699*, Nerenius & Santéus förlag AB, Stockholm, 1993.

Åberg, Alf: *Häxorna- De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*, Akademiförlaget, Göteborg, 1989.

Östling, Per-Anders: *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser*, Etnologiska avdelningen Uppsala universitet, Uppsala, 2002.